

ҚАЗАҚСТАНДА ХАЛАЛ ИНДУСТРИЯСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІНЕ САЯСИ ТАЛДАУ

¹А. Алтайқызы, ^{1,2}С.М. Борбасов

АҢДАТПА

Бұл зерттеу Қазақстандағы халал индустриясын ұйымдастыруды саяси талдауды қамтамасыз етуге бағытталған, бұл процеске байланысты негізгі мәселелер мен мүмкіндіктерді анықтауға баса назар аударылады. Халал индустриясы қазіргі исламдық және зайырлы мемлекеттердегі экономиканың маңызды секторы болып табылады, ислам заңдарына сәйкес келетін тауарларды өндіруге және сертификаттауға маманданған сала. Ішкі нарықта да, әлемдік нарықта да халал өнімдерге сұраныстың артуы жағдайында Қазақстан осы саланың дамуын ынталандыруға ұмтылуда. Дегенмен, бұл процесс тиімді реттеу қажеттілігі, тиісті сертификаттауды қамтамасыз ету және осы бағыттағы басқа да өндірушілермен бәсекелестік сияқты бірқатар саяси қиындықтармен бірге жүреді. Сонымен бірге халал индустриясын қалыптастыру елдің дамуына, оның ішінде инвестиция тартуға, жұмыс орындарын құруға жәрдемдесуге және елдің халықаралық имиджін нығайтуға елеулі экономикалық және әлеуметтік мүмкіндіктер береді. Зерттеу саяси стратегия контекстінде осы проблемалар мен мүмкіндіктерге талдамалық шолу жүргізуге және жергілікті заңнаманың ерекшеліктері мен түрлі саяси және әлеуметтік құрылымдар саланың мүдделерін ескере отырып, Қазақстанда халал индустриясын дамыту тетіктерін жетілдіру бойынша ұсыныстар беруге арналған.

Түйін сөздер: халал индустриясы, Қазақстандағы халал-индустрия, саяси талдау, харам (арам), халал (адал), мұсылман үмбеті.

¹ ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

² Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:

А. Алтайқызы,
aikerim.altaiqyzy@gmail.com

Мақаланың сілтемесі:

Алтайқызы А.,
Борбасов С.М.
Қазақстанда халал индустриясын ұйымдастыру: мәселелері мен мүмкіндіктеріне саяси талдау // Адам әлемі. – 2024. – № 2 (100). – Б. 65-72.

Организация халяль-индустрии в Казахстане: политический анализ проблем и возможностей

Аннотация. Данное исследование направлено на проведение политического анализа организации халяль-индустрии в Казахстане, с акцентом на выявление ключевых проблем и возможностей, сопряженных с данным процессом. Халяль-индустрия представляет собой значимый сектор экономики в современных исламских и светских государствах, специализирующийся на производстве и сертификации товаров, соответствующих нормам исламского законодательства. В условиях растущего спроса на халяль-продукцию как на внутреннем, так и на мировом рынке, Казахстан стремится к стимулированию развития данной отрасли. Однако, этот процесс сопровождается рядом политических вызовов, таких как необходимость эффективного регулирования, обеспечение надлежащей сертификации, а также конкуренция с аналогичными производителями. В то же время, организация халяль-индустрии предоставляет значительные экономические и социальные возможности для развития страны, включая привлечение инвестиций, содействие созданию рабочих мест и укрепление международного имиджа страны. Исследование призвано провести аналитический обзор данных проблем и возможностей в контексте политической стратегии и предложить рекомендации по совершенствованию механизмов развития халяль-индустрии в Казахстане, с учетом особенностей местного законодательства и интересов различных политических и социальных структур.

Ключевые слова: халяль-индустрия, халяль-индустрия в Казахстане, политический анализ, харам (нечистый), халяль (дозволенный, чистый), мусульманская умма.

The Organization of the Halal Industry in Kazakhstan: Political Analysis of Problems and Opportunities

Abstract. This study aims to conduct a political analysis of the organization of the halal industry in Kazakhstan, with a focus on identifying key issues and opportunities associated with this process. The halal industry represents a significant sector of the economy in modern Islamic and secular states, specializing in the production and certification of goods compliant with Islamic law. In the face of growing demand for halal products both domestically and internationally, Kazakhstan endeavors to stimulate the development of this sector. However, this process is accompanied by a number of political challenges, such as the need for effective regulation, ensuring proper certification, and competition with similar producers. At the same time, the organization of the halal industry presents significant economic and social opportunities for the country, including attracting investments, facilitating job creation, and enhancing the country's international image. The study aims to conduct an analytical review of these issues and opportunities in the context of political strategy and to propose recommendations for improving the mechanisms of halal industry development in Kazakhstan, taking into account the peculiarities of local legislation and the interests of various political and social structures.

Key words: Halal Industry, Halal Industry in Kazakhstan, Political Analysis, Haram (Impure), Halal (Permitted, Pure), Muslim Ummah.

Кіріспе

Ислам халықтарының өмір салтында, тұрмыс-тіршілігінде маңызды рөл атқаратын халал феномені Қазақстанда да өз ықпалын жүргізе бастады. Ізгілікті, адалдықты, тазалықты пір тұтатын халал құбылысы және оның Қазақстанның мұсылман халықтарының өміріне енуі мәселесі, әсересе халал азық-түлікті дайындау, өндіру, сату мәселесі осы уақытқа дейін кешенді зерттелмеген. Себебі, кеңестік атеистік дүниетанымнан мирас болып келе жатқан нарративтер халал мәселесіне ғылыми қауымның, соның ішінде қоғамдық-саяси ғылымдар өкілдерінің назарын аударуға бөгет болды. Қазақстан социумы халал талаптары мен принциптерін осы уақытқа дейін дұрыс білмей келді. Халалға қатысты әлемдік қауымдастықта қалыптасқан ислами көзқарастардың Қазақстанда тарала бастауы елдің тәуелсіздік алуымен байланысты деп есептеуге болады.

Әрине Кеңестік кезеңде де ислам дінін ұстанған халал мен харамның ара-жігін ажырататын адамдар болды. Бірақ олар тым азшылық болатын. Қазақтардың басым көпшілігі КСРО жағдайында халал талаптарын орындамағаны дау тудырмайды. Қоғамдық тамақтану орындарында халал ас дайындау туралы мәселе тіптен көтерілмеді. КСРО билігі халал тамақ өнімдерін арнаулы өндіру мәселесін күн тәртібіне қоймады. Себебі,

унификацияланған, біріңғай өмір стандарттарына негізделген қоғамда ислам діні өкілдері үшін халал жасау қолдау таппады.

Әдіснама

Ғылыми мақалада авторлар Қазақстандағы халал индустрияның дамуының тарихи алғышарттарын қарастыра отырып, саяси мәселелері мен мүмкіндіктеріне шолу жасайды. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін негізгі әдістемелік тәсіл ретінде саяси талдау әдісін қолданады. Сонымен қатар зерттеуде ислам қасиетті жазбаларынан үзінді келтіріліп, олардың халал феноменімен байланысы айқындалады, осы тұрғыдан ғалымдар дінтанулық және герменевтика әдіснамасы арқылы зерттеу жасайды.

Негізгі бөлім

Халал феномені қазіргі адамзат қоғамында маңызды орын алатын құбылысқа айналды. Себебі, XXI ғасырда халалды ұстанатын мұсылман үмбетінің саны өсіп келеді. Ислам құндылықтарына ден қойған халықтар әлемнің 193 мемлекетінің 120-сында өмір сүруде. Мұсылман социумының саны 2,2 млрд. адамға жетіп, жер шары халқының 26 пайызын құрауда [1]. 35 мемлекетте, соның ішінде Қазақстанда мұсылман дінін ұсытанатындар тұрғындардың ба-

сым көпшілігі. Қазақстан мұсылмандары ел халқының 78 пайызын қамтып отыр. Сондықтан халал құндылықтарының қазақ ұлты және елдегі басқа мұсылман халықтарының өкілдері үшін маңызы артып келеді.

Халал категориясы тек тамаққа, азық-түлікке ғана қатысты айтылмайды. Халал кең ұғым. Ислам дінінде халал рұқсат етілген барша құбылыстарға, қатынастар мен заттарға қатысты. Ислам дінінің негізгі пастулаттарының бірі болып табылатын халал категориясы ислам дінін басқа діндерден ерекшелендіреді. Халал феноменін мұсылмандықтың гуманистік потенциалын ашатын ұғым деп те қарастыруға болады. Халал көпжақты, көпқырлы, күрделі құбылыс болғандықтан оны феномен, категория, ұғым деген атауларға лайық деп есептейміз. Қасиетті Құран кәрімде халал ұғымы және оған тікелей қатысты категориялар мен құбылыстар өте жиі кездеседі. Халал категориясы адал, әділет категориясымен мағыналас беріледі. Мысалы, «Әл-Бақара» сүресінде «168. Уа, адамдар! Жер бетіндегі адал (халал) пайдалы нәрселермен қоректеніңдер! Шайтанның соңына ермеңдер. Оның сендерге дұшпан екені анық» [2, 53 б.], – деп көрсетіледі.

Мұсылман қауымы әр мемлекетте өмір сүріп жатқандықтан сол елдің заңдарын, конституциясын мойындайды. Сонымен қатар өздерінің діни наным-сенімдеріне де селкеу түсірмеуге тырысады. Әлемдік мұсылмандық даму тәжірибесі ислам дінінің қоғамдық-саяси шындыққа ұдайы үйлесімдікте болатындығын дәлелдеп келеді. Халал құбылысы көптеген тыйымдарды күн тәртібіне қойғанымен қоғамдық қатынастардағы ешқандай шиеленістер мен қайшылықтарға бастамайды. Халал оған қарсы харам, яғни күнә болатын құбылыстарға тыйым болуын қалайды. Ислам дінді ұстаушылардың харам заттардан, тамақ түрлерінен аулақ болуын талап етеді. «Әл-Бақара» сүресінің 172-аятында «Уа, муминдер! Өздеріңе ризық етіп берілген халал, таза тағамдармен ғана қоректеніңдер. Аллаға ғана табынар болсаңдар, оның сендерге бұйырған нәсіптеріне шүкіршілік етіңдер» [2, 54 б.], – делінеді.

Халал талаптары мұсылман үмбетінің өмір салтына, күнделікті тіршілігіне айналған. Мұсылман адамға харам болатын әрекеттер жасау, харам тамақ түрлерін тұтынуға болмайды. Сонымен қатар, әсіресе тағамдарға қатысты тым қатаң талаптар қойылмайды. Халал мен харам мәселесіне қатысты ислам дінінде ешқандай фанатизмге жол берілмеген деп батыл айтуға болады. Түрлі қиын, қатал жағдайға тап болған адам өзі тірі қалуы үшін қандай да болмасын тағам түрлерін пайдалануына болатындығы айтылады. Мысалы, «Әл-Бақара» сүресінің 173-аятында «Ол (Жаратқан иеміз) сендерге өлексені (ағып шыққан) қанды, доңыз етін және Алладан өзгенің есімін айтып сойылған жануарлардың етін харам қылды. Ал, кімде-кім (зәруліктен) әуестенбей және шектен шықпай жегуге мәжбүр болса, онда оған күнә жазылмайды. Ақиқатында, Алла кешірімді, рахымды» [2, 54 б.]. Халал талабын бұзғандарды аямау керек, қатал жазалау керек деген талап ислам дінінде жоқ.

Сонымен қатар Қасиетті Құрандағы халал тағамдарын тұтынуды барша мұсылман үмбеті өзіне парыз санайды. Халал талаптарының деңгейінде өмір сүруге ұмтылады. Қазіргі мұсылман әлемінің әлеуметтік шындығы осындай. Халқының басым көпшілігін ислам дінін ұстанатын халықтар мекендейтін Қазақстан да халал индустриясын ұйымдастыруды, дамытуды қолға алды. Қазақстан әлемдік халал нарығына енуді мақсат етеді. Себебі, соңғы 10 жылда халал өнімдерінің нарық көлемі 1,6 трлн. АҚШ долларынан 2023 жылға дейін 3 трлн. долларға дейін өскен. Халал өнімдерінің артуына мұсылман халықтарының демографиялық өсімі де айтарлықтай ықпал етуде. Соңғы бес жылда мұсылман халықтарының саны 400 млн. адамға өскен. 2060 жылға қарай әлем мұсылмандары қазіргі 2,2 млрд. адамнан 3 млрд. адамға дейін өсіп 35 пайызға артады деп болжауда [3].

Демек, әлемдік нарықта, көптеген мемлекеттердің әлеуметтік саясатында халал принциптері мен талаптарына басымдылық беріледі деп болжауға болады. Мұсылмандар халықтың басым көпшілігі болып табылатын Қазақстан сияқты мемлекеттерде халал өндірісі

азық-түлік саясатының шешуші бағыты болмақ. Қазақстанда халал өндірісі ел тәуелсіздік алғаннан кейін ғана басталды. Кеңес Одағындағы азық-түлік саясатында халал талаптары мүлдем басшылыққа алынбады. Халал тағамдарды тұтыну мұсылмандардың жеке басының мәселесі ретінде қарастырылды. Одақтық деңгейде, тіптен халқы мұсылман аймақтар мен облыстарда халал өндірісі арнайы ұйымдастырылмады. КСРО билігі халал өндірісін жасауға мүдделі болмады. КОКП жүргізген секурализация саясаты, біртұтас «адамзаттың жаңа қауымдастығы кеңес халқын құру» саясаты мұсылман халықтардың халал тамақтарды тұтыну талаптарына қайшы болды. Кеңес Одағын басқарған КОКП идеологиясы халал принциптеріне мүлдем кереғар құбылыс болды. КОКП мақсат еткен «кеңестік өмір салтын қалыптастыру» мақсаты барлық халықтарды мәдени-тілдік, тұтыныстық қатынастарда унификациялауды көздеді. Барлық халықтар дініне, салт-дәстүрлеріне қарамай ұқсас тамақ ішуі керек деген бейресми позиция болды. КСРО үшін халал тамақтары мен өнімдері мүлдем жат құбылыс болды. Кеңес Одағы құрамында одақтас республика статусы бар Қазақ КСР-і өзі жеке дара халал өндірісін арнайы ұйымдастыруға мүмкіндігі болмады.

Қазақстан жеке тәуелсіз мемлекет болған соң ғана өзінің мұсылман халықтарының діни талап-тілектері мен құндылықтарына жауап беретін, олар тұтынатын халал өндірісін бастады. Халал өндірісі Қазақстанда бірден жылдам қарқынмен дами алмады. 1985-1995 жылдары КСРО-да, одан кейін ТМД елдерінде орын алған терең экономикалық және қаржылық дағдарыс, қалыптасқан экономикалық байланыстардың үзілуі Қазақстанда халал өндірісін бірден дамытып әкетуге мүмкіндік бермеді. Алғашқы халал өндірушілер өткен ғасырдың аяғына таман өз өнімдерін тұтынушыларға ұсына бастады.

Халал өндірудегі ислам мемлекеттеріне ортақ талаптардың, сертификаттаудың және тәжірибенің болмауы да халал өнімдерінің көбеюіне бөгет болды. Қазақстанда халал өндірудің тәжірибесі

мүлдем болмады. Халықаралық саудада халалға қатысты ортақ талаптар болмады. Сонымен қатар әлемде халал өнімдерін тек мұсылмандар ғана емес басқа дін өкілдері де жаппай пайдалана берді. Тіптен дінге қатысы жоқ адамдар да осы өнімдерді белсенді түрде тұтынды. Себебі халал тазалықтың, сапаның, табиғи өнімнің кепілі ретінде қабылданды.

Қазақстандағы агроөнеркәсіп кешеніне халал өнімдерін өндірудің және экспортқа шығарудың зор мүмкіндіктері болды. Қазақстан бидайының дәнмаңызы (клеяковинасы) өте бай болғандықтан сапалы ұн, макарон өнімдерін әлемдік нарыққа шығара бастады. Ел ұн экспортынан әлемдегі алдыңғы орындарға шыға бастады. Ауғанстан, Өзбекстан, Қытай, Иран т.б. мемлекеттер Қазақстаннан шыққан халал астық нарығында Қазақстан өз ұясын, орнын тапты деп бағалады сарапшылар. Өкінішке орай, елдің ауыл шаруашылығы әлемдік нарыққа сапалы халал ет, сүт, май, ірімшік өнімдерімен шыға алмай отыр. Тіптен аталған адам ағзасына аса қажетті өнімдер бойынша Қазақстан экспортқа тәуелді жағдайда қалып отыр. Бұлай болуы елдегі агроөнеркәсіп кешенін дұрыс ұйымдастыра алмай отырған, тиімсіз аграрлық саясаттың кесірі деп есептеуге болады. Қазақстан үкіметі мен бизнес қауымы халал индустриясын ұйымдастырудың оңай шаруа емес екендігін жақсы түсінді. Алдымен халал өнімдер мен тағамдарға олардың қандай түрлері жататынын нақтылап алу керек еді. Ол үшін мұсылман дінінің рухани наным тірегі Қасиетті Құранға жүгіну дұрыс. Харам тағамға жататын ас түрлері «Әл Мәйдә» сүресінде нақты аталады. Бұл сүреде «3. Сендерге өлексені, денеден ағып шыққан қанды, доңыз етін және Алладан басқаның атын атап бауыздалған мал еті арам етіледі. Сонымен қатар буынып өлген, құлап не сүзіліп өлген мал етін, жыртқыштардан қалған жемтік етті (жеуге тыйым салынады). (Жаны шықпай тұрып) бауыздап алсаңдар арамға жатпайды. (Тастан немесе басқа заттардан жасап алған) тәңірлерге арнап сойылған малдың (етімен қоректену – сендер үшін арам)» [2, 101 б.], – деп нақтыланады.

Халал тағам өнімдеріне қойылатын ислам дінінің талаптары Әл-Матуруди тәсірінде де көрсетіледі. Онда биіктен құлап өлген, мүйіздің соққысынан, немесе тұншығып өлген, немесе жыртқыштар талап өлтірген жануардың еті арам (харама) болып есептеледі де, ауқат ретінде пайдалануға жарамды. Өйткені қаны сыртқа ағып үлгермей денеден қалып қояды. Алланың атымен бауыздалып, қаны түгелдей шығарылған жануардың еті ғана жеуге жарамды» [2, 165 б.], – деп көрсетіледі.

Демек халал өнімдер ерекше таза өндіріс ұйымдастыруды талап етеді. Әсіресе, мал өнімдеріне етті дайындауға талап күшті. Адамға зиян тигізуі ықтимал токсиндер, зиянды құрылымдар малдың қанында болады. Сол себепті ет дайындайтын комбинаттарда малдың қаны толықтай шығарылуы, ағызылуы талап етіледі. Тоқпен өлтіруге, басқаша өлтіруге тыйым салынады. «Әл Мәйдә» сүресінде «4. (Уә, Мұхаммед, олар сенен өздеріне не халал етілгенін сұрайды. Сендерге дәмді, таза тағамдардың барлығымен қоректенуге рұқсат. Сонымен қатар, Алланың сендерге берген білімінің арқасында жаттықтырып үйреткен аң аулайтын жануарлар мен аң-құстарының ұстағаны халал етіледі. Сендерге ұстап берген олжадан Алланың атын атап тұрып жеңдер)» [2, 165 б.], – делінген.

Демек халал өндірісін ұйымдастыру принциптері мен талаптары Құран кәрімде негізделген. Халал өндірісі бар мемлекеттер және халал өндірушілер Қасиетті Құран сүрелерінде айтылған халал принциптерін басшылыққа алулары керек және міндетті. Халал өндірісінде Құран сүрелерінен басқа нарративтер басшылыққа алынбауға тиісті. Жұмыстың осы қатал талаптарға қатысты болуы халал өндірісін ұйымдастырудың тәртіптері мен жолдарын анықтайды деп есептеуге болады.

Қазақстан үкіметі халал өндірісін құруда және дамытуда ислам дінінің талаптарын басшылыққа алды. Өкінішке орай, Қазақстанда Малайзия, Индонезия, Түркия мемлекеттері сияқты ондаған млрд. доллар көлемінде халал өндіруге қол жеткізбедік. Назарбаевтық автократиялық билік елдің шикізат көздерін, табиғат ресурстарын сатумен

айналысып кетті. Қазақстан экономикасын диверсификациялау саясаты іске асырылмады. Өңдеу салалары, ауыл шаруашылығы шикізаттарын өңдейтін тамақ және жеңіл өнеркәсіп салалары терең дағдарысқа ұшырады. Осындай экономикалық қателіктер кесірінен Қазақстанның экономикасында біржақты өндіру сипаты басымдылыққа ие болып, халал өндіретін жеңіл өнеркәсіп салаларын дамыту қанағаттанарлық емес жағдайға қалды. Назарбаев билігі олигополиялық, клептократиялық топтардың болуына жағдай жасаумен айналысып, елдегі ислам халықтары қауымын халал тағамдарымен қамтамасыз етілуі мәселесін мемлекеттік деңгейде күн тәртібіне қоймады. Әртараптандырылмаған экономика жағдайында толыққанды халал индустриясын құру қиын мәселе болды.

Қазақстан полиэтникалық, поликонфессиялық мемлекет. Елде ешбір дінге, этникалық топқа ерекше жағдай жасалмайды. Мақсат, жаңа әлеуметтік социум Қазақстан халқын және қазақстандық ұлтты қалыптастыру деген нарративтер Назарбаев билігі негізінде басшылыққа алынды. Мұндай қате, теориялық тұрғысынан да, әлеуметтік практика тұрғысынан да сынға төзбейтін идеологиялық ұқстанымдар елдегі материалдық сферадағы қатынастарға өз ықпалын тигізбей қоймады. Авторитарлық билік елдегі мұсылман дінін ұстанатын көпшіліктің әлеуметтік мүддесін экономикалық дамудың басымдықтарының бірі ретінде қарастырмады. Ол билік үшін Қазақстан халқының ортақ мүддесі мен ортақ жейтін тағамдарының ассортименті маңызды болды. Халал өнімдерімен барша қазақстандықтарды таза, сапалы тамақ өнімдерімен қамтамасыз ету мүмкіндігі іске асырылмады. Азық-түлік саясатында халал өнімдер өндіруге деген мемлекеттік деңгейдегі құлшыныс болмады. Тәуелсіздіктің бастапқы жылдарында Қазақстан әлемдегі мұсылман мемлекеттеріндегі халал принциптерін іске асыруды қолға алмады.

Көптеген ислам мемлекеттері Біріккен Араб Әмірліктері, Катар, Кувейт, Сауд Арабиясы, Малайзия т.б. халал өнімдерімен өз халықтарын толыққанды

қамтамасыз етуге қол жеткізді. Халал құндылықтарын бірінші басымдылық ретінде іске асырған дамыған ислам мемлекеттері Құранда айтылған «жеңдер, ішіндер де ысырап етпеңдер. Күдіксіз Алла ысырап етушілерді сүймейді» [4, 101 б.], – деген қағидатты нақты орындауға қол жеткізуде.

Өкінішке орай, Кеңес Одағы жылдарында, тәуелсіздіктің бас кезінде де мемлекеттік билік ислам жұртына тиісті, міндетті халал мен харам талаптарының ара жігін ажыратпай келді. Тамақ өнімдерін өндіруде, өңдеуде, дайындауда харам болатын жағдайларға жол берілді. Тыйым салынған нәжістер, зәр, қан, кір т.б. жойып жіберу болмады. Тыңайтқыштар ретінде нәжіс қалдықтары пайдаланылған көкөніс, канализациядан алынған түрлі шірік қоспаларды пайдалануға жол берілді» [5, 135 б.].

Қазақстандағы халал өндірісі осы уақытқа дейін орын алып келген, жоғарыда айтылған барлық кемшіліктерді, қателіктерді қайталамауы, халал талаптарын қатаң орындауы керек болды. Қазақстанда мұсылмандар саны өсе түсу үдерісі жалғасуда. Ислам дінін ұстанушылар «тамақты халалдан жеу өздеріне міндет деп есептейді» [6, 208 б.].

Аталған мәселелерді шешу мақсатында Қазақстан мұсылмандар діни басқармасы үкіметтік органдармен және бизнес құрылымдарымен бірлескен шараларды күн тәртібіне қойып, оларды шешудің тиімді жолдарын қарастыра бастады. Елде халал өнімдерін өндіруді реттейтін «Халал Даму» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі 2014 жылы 8 қазанда Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы жанынан құрылды. Діни басқарманың бастамасымен Жетісу облысында «Халал – шариғат талабы» тақырыбында семинар өткізілді [7].

Бұл семинарда Қазақстан мұсылмандарының харам нәрселерден тыйылып, халал дүниелеріне жақын болуы үшін нақты және түсінікті ақпараттың халыққа дұрыс жеткізілмейтіндігі айтылды.

Осындай шаралар Қазақстанның көптеген облыстарында ұйымдастырылғаннан кейін қорытынды ретінде жалпыреспубликалық халал индустриясын дамытуға арналған алқалы жиын өткізілді. Астанада 2018 жылы өткен бұл

жиында ҚМДБ бас муфтіі Серікбай қажы Ораз халал өнімдерін стандарттау, акредиттеу, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, технолог мамандар дайындау мәселелерін күн тәртібіне қойды. ҚМДБ Ұлттық акредиттеу орта-лығымен бірлесіп жұмыс жасаудың маңыздылығына ерекше ден қойды. Себебі, бірнеше қалаларда жалған халал өнімдерінің өндірісі бар екендігі ескертілді. Кейбір ет комбинаттарында сиыр, жылқы, қой еттері, шошқа еттері өңделетін цехтарда өңделетіні, бұдан халал талаптары өрескел бұзылатыны айтылды.

XXI ғасырдың басынан бастап Қазақстанда халал индустриясын қалыптастыру мен дамыту шаралары іске асырыла бастады. Елдің ірі қалаларының барлығында дерлік, көптеген аудан орталықтарында халал өнімдер шығаратын өндірістер пайда болды. Соңғы 20 жылдай уақыт ішінде Қазақстандағы Халал индустриясы ассоциациясы 600-ден астам отандық және 50-дей шетелдік компаниялардың өнімдерін сертификаттады [3].

Қазақстан үкіметі халал өндірушілерден халықаралық сапа деңгейіне жауап беретін, бәсекеге қабілетті өнімдерді өндіруді талап етті. Қазақстанда үкімет халал стандарттарын етке, ет өнімдеріне, балық пен балық өнімдеріне, сүт және сүт өнімдеріне, жұмыртқа, бидай мен бидай өнімдеріне, өсімдік майларына, малдың майларына, жеміс пен көкөніс өнімдеріне, қант пен тәттілерге, су мен алкогольсіз сусындарға, балға, БАД-тарға, тамақ қоспаларына, парфюмерлік, косметикалық өнімдерге, дәрі-дәрмектерге, заттарды орайтын материалдарға, мейрамхана, кофе, фастфуд, бөлшек суда мен кейтинг қызметтеріндегі халал қызметтеріне қатысты талаптарды және жұмыс үдерісіне қатысты шараларды белгілеп берді. Аталған бағыттар бойынша халал талаптарына қатысты ұсыныстарды 2005 жылы құрылған Қазақстанның халал индустриясы ассоциациясы берді. Елде халал өндіру әлеуметтік дамудың маңызды бағыттарының бірі ретінде қарастырыла бастады.

Сөзсіз бір мақала көлемінде Қазақстандағы халал индустриясын ұйымдастырудың, дамытудың барлық аспектілерін қарастыру тіптен мүмкін

емес. Мақалада біз халал өндіруді бастаудың саяси-әлеуметтік аспектісін ғана қарастырдық. Айтылған мәселелер келесідей қорытындылар жасауға жетелейді.

Қазақстанда халал өндірісі қазіргі жағдайда елдегі ислам дінін ұстанатын көпшіліктің талап-тілектерін толыққанды қанағаттандырмауда. Халал агроөнеркәсіп кешені қызметінің негізгі міндеттерінің біріне айналмады. Елдегі азық-түлік қауіпсіздігінің шешуші бағыттарының бірі – халал индустриясы болды деп айтуға келмейді. Демек, халал мәселесін шешу Қазақстан Үкіметі мен жергілікті атқару органдарының алдағы уақытта міндетті түрде шешуге тиісті шараларының бірі болуда.

Екіншіден, елде халал индустриясын дамытудың барлық негізгі аспектілерін қамтитын заңдық база жоқ. Сондықтан Қазақстан Парламенті халықтың абсолютті көпшілігі болып отырған мұсылман қауымның мүддесін көздейтін, азық-түлік қауіпсіздігін күшейтуге ықпал жасайтын, агроөнеркәсіп кешені мен өңдеуші кәсіпорындарды халалға бетбұрыс жасауға мүдделі ететін жаңа заңдар пакетін қабылдауы керек. Заңдық тірек болмайынша халал өндіруді ислам діні талаптарын үндес жағдайда ұйымдастыру қиын.

Үшіншіден, Қазақстанның геоэкономикалық және табиғи ерекшеліктеріне сәйкес халал өнімдерін өндірудің басым бағыттарын айқындап алған жөн. Барлық халал өнімдерін өндіру тіптен мүмкін емес. Сондықтан импорттық халал өнімдерін нақтылап алу маңызды. Қазақстан өзінің ішкі тұтынысынан артық халал өнімдерін экспортқа батыл шығара бергені тиімді.

Төртіншіден, халал өндірісін ұйымдастыруда жақсы тәжірибе жинақтаған ислам мемлекеттерінің озық үлгілерін қабылдап, отандық халал өндірісінің сапалық деңгейін көтеру де маңызды. «Қазақстандық халал брендтерін» жасау және оларды жарнамалау жұмыстарын жолға қою арқылы әлемдік нарықтан өз орнымызды табуға болады деп есептейміз.

Бесіншіден, халал өндіріміз деп отырған оның талаптарын өрескел бұзатын кәсіпкерлерге тыйым салу Қазақстан сияқты мемлекеттер үшін тіптен маңызды. Себебі, әлемдік ха-

лал нарығында тек таза, сапалы халал өнімдері ғана бәсекеге қабілетті екендігін естен шығармау абзал.

Алтыншыдан, халал индустриясының өрлеуі елдегі маңызды әлеуметтік мәселелерді шешуге көмектеседі. Жаңа халал кәсіпорындарының көбеюі жаңадан мыңдаған жұмыс орындарын ашуға себеп болады. Елдегі табиғат ресурстарын пайдаланып отырған кәсіпорындардан қарағанда халал өңдеуші, өндіруші салалардың дамуына көмектесіп, елдің табиғаты мен экологиясының қорғалуына ықпал етеді. Халал өнімдері Қазақстан халқының денсаулығының нығаюына, оның салауатты өмір салтының жақсаруына позитивті әсері болатыны даусыз.

Қорытынды

Зерттеу барысында проблемалар мен мүмкіндіктерді анықтауға баса назар аудара отырып, Қазақстандағы халал индустриясын ұйымдастыруға саяси талдау жасалды. Талдау негізінде келесі қорытындыларды жасауға болады:

1) халал индустриясы Қазақстан үшін де, көптеген басқа елдер үшін де экономиканың маңызды саласы болып табылады, әсіресе әлемдік нарықта халал өнімдеріне сұраныстың артуы жағдайында. Дегенмен, бұл саланы ұйымдастыру процесі тиімді реттеуді, тиісті сертификаттауды орнатуды және ұқсас өндірушілермен бәсекелестік мәселелерін шешуді қоса алғанда, бірқатар проблемалармен бірге жүреді.

2) халал индустриясының дамуы Қазақстан үшін инвестиция тарту, жаңа жұмыс орындарын ашу және сапалы халал өнімдерін шығаратын орталық ретінде еліміздің халықаралық имиджін нығайту сияқты айтарлықтай экономикалық және әлеуметтік мүмкіндіктер береді.

3) анықталған міндеттер мен мүмкіндіктерге сүйене отырып, халал индустриясын реттеуді жетілдіруге, сертификаттау жүйесін жетілдіруге және осы саладағы инновацияларды қолдауға бағытталған саясаттық стратегияларды әзірлеу және іске асыру ұсынылады. Сондай-ақ, Қазақстандағы халал индустриясын дамытуға жәрдем-десу

үшін мүдделі тараптарды, оның ішінде мемлекеттік органдарды, биз-нес-қоғамдастықтарды және діни жетекшілерді белсенді түрде тарту қажет.

4) халал индустриясын дамыту Қазақстан үшін маңызды стратегиялық бағыт болып табылады және бар мүмкіндіктерді пайдалана отырып, анықталған проблемаларды тиімді шешу елімізде осы саланың одан әрі тұрақты және табысты дамуына ықпал ете алады.

Қаржыландыру

Ғылыми мақала ҚР ҒЖБМ ҒК қаржыландыруы аясында АР 14870599 ««Халал» феномені және зайырлы мемлекеттердегі экологиялық сананың қалыптасуы: салыстырмалы талдау» атты ғылыми жобасы бойынша дайындалған.

Әдебиеттер тізімі

1 Страны мира. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2009. – 320 с.

2 Оңғаров Е., Мұратәлі Н. Қасиетті Құран: мағынасы мен түсініктемелері. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 1016 б.

3 К 2023 году рынок халал-продуктов в мире достигнет \$3 трлн // [Электронды ресурс] URL: <https://kapital.kz/economic/80598/k-2023-godu-rynok-khalal-produktov-v-mire-dostignet-3-trln.html> (Қаралған күні: 20.08.2019)

4 Ислам дегеніміз не? Сұрақ-жауап ретінде. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 204 б.

5 Аль-Коккози Мухаммад б. Йусуф. Мухтасар Ильмихал. Книга 1. – Казань: Зур Казан, 2018. – 583 с.

6 Хусейн Хилми Ымык. Жәннат жолы ілімхалы. – Алматы: «Түркістан» кітаптар үйі, 2021. – 248 б.

7 Жетісу обл.: халал хақында семинар // [Электронды ресурс] URL: <https://halaldamu.kz/kk/p/zhetisu-obl-halal-haynda-seminar> (Қаралған күні: 30.01.2024)

Transliteration

1 Strany mira [Countries of the world]. – М.: OLMA Media Grupp, 2009. – 320 s. (in Russ)

2 Oñgarov E., Mұratәli N. Qasietti Qұran: mağynasy men түsiniktemeleni [The Holy Qur'an: Meaning and Explanations]. – Nūr-Sұлtan, 2020. – 1016 b. (in Kaz)

3 K 2023 godu ryнок halal-produktov v mire dostignet \$3 trln [By 2023, the global halal food market will reach \$3 trillion] // [Jelektronды resurs] URL: <https://kapital.kz/economic/80598/k-2023-godu-rynok-khalal-produktov-v-mire-dostignet-3-trln.html> (Qaralğan kuni: 20.08.2019)

4 İslam degenimiz ne? Sұraq-jauap retinde [What is Islam? As a question and answer]. – Nūr-Sұлtan, 2020. – 204 b. (in Kaz)

5 Al'-Kokkozi Muhammad b. Jusuf. Muhtasar Il'mihal. Kniga 1. – Kазan': Zur Kазan, 2018. – 583 s. (in Russ)

6 Husein Hilmi Ymyk. Jәnnat joly ilimhaly [The path to heaven is a teaching place]. – Almaty: «Türkistan» kitapтар үйі, 2021. – 248 b. (in Kaz)

7 Jetisu obl.: halal haqynda seminar [Zhetysu region: seminar on halal] // [Jelektronды resurs] URL: <https://halaldamu.kz/kk/p/zhetisu-obl-halal-haynda-seminar> (Qaralğan kuni: 30.01.2024) (in Kaz)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

Айкерім Алтайқызы

жетекші ғылыми қызметкер, PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, email: aikerim.altaikyzy@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9689-4592>

Сайын Молдағалиевич Борбасов

бас ғылыми қызметкер, профессор, саяси ғылымдарының докторы, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Алматы, Қазақстан, email: borbassov54@mail.ru

Айкерім Алтайқызы

ведущий научный сотрудник, PhD, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: aikerim.altaikyzy@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9689-4592>

Сайын Молдағалиевич Борбасов

главный научный сотрудник, профессор, доктор философских наук, Институт философии, политологии и религиоведения, Институт истории и этнологии им. Ш.Ш. Уалиханова КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: borbassov54@mail.ru

Aikerim Altaikyzy

Leading Researcher, PhD, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, email: aikerim.altaikyzy@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9689-4592>

Sayin Borbasov

Chief Researcher, Professor, Doctor of Philosophical Sciences, Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies, Sh.Sh. Ualikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, email: borbassov54@mail.ru